

Hrvatska državopravna tradicija i »Adressa« Hrvatskog sabora 1861. godine

PETAR KORUNIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

U ovom radu autor nastavlja istraživanje o hrvatskoj državopravnoj tradiciji. Ta tradicija u sebi sadržava sustav nacionalnih vrijednosti, na kojima su hrvatski političari u XIX. stoljeću osnivali nacionalne programe. Zato autor nastoji znanstveno obraditi temeljne vrijednosti i strukture koje sadržava ta tradicija, istražiti njezinu genezu i ispitati njezinu povijesnu moć na razvitak političkog i društvenog života u Hrvatskoj. Autor je pri tome uvjeren da suvremenici tu tradiciju nisu prihvatili ni kao »dogmu« niti kao »ideologiju«, kako je to ocijenila novija historiografija. Jer je ovdje riječ o pravnim i sociopolitičkim vrijednostima na kojima su strukturirali novi politički, državni i društveni sustav. Iz opsežnih istraživanja o tome, autor ovdje izdvaja samo analizu saborske »Adresse« koju je Hrvatski sabor 1861. godine, nakon dugotrajne saborske rasprave, donio kao svoj najvažniji dokument, tj. kao nacionalni program koji je u obliku zahtjeva uputio kralju.

I. Predmet rasprave

»Pojam prava je kulturni pojam, tj. pojam jedne stvarnosti povezane s vrijednošću, jedne stvarnosti čiji je smisao da služi nekoj vrijednosti. Pravo je ona stvarnost čiji je smisao da služi pravnoj vrijednosti, ideji prava.«

G. RADBRUCH, Rechtsphilosophie, Stuttgart 1973.

1. *Uvod.* Hrvatska državopravna tradicija, kao temeljni sustav vrijednosti, izuzetno je značajna za razumijevanje kako političke misli u Hrvata tako i za formiranje novoga političkog i državnog sustava. Promatramo li je kao pravni i politički sustav, ta tradicija sadržava mnoge vrijednosti i strukture koje su hrvatski političari 1860./1861. godine unijeli u svoj politički i socijalni program.¹

¹ Usp. osnovnu literaturu u tom razdoblju: M. Gross i A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu (Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća)*, Zagreb, 1992.; J. Šidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić, *Po-*

Polazeći od pravnoga i političkog sustava nacionalnih vrijednosti, koji je sadržavala hrvatska državopravna tradicija, i polazeći na taj način posve svjesno od povijesne zajednice hrvatskog naroda, hrvatski su političari i javni djelatnici 1860.–1861. godine u svom programu zahtijevali:

- a) da se svi segmenti hrvatskoga naroda, tj. na njegovu cjelokupnom etničkom i političkom/povijesnom prostoru, ujedine u jedan politički narod;
- b) da se sve hrvatske historijske pokrajine ujedine u jednu cjelovitu političku zajednicu, u ujedinjenu trojednu Kraljevinu Hrvatsku;
- c) da se ta politička zajednica organizira kao moderna država, kao samostalna i nezavisna Kraljevina Hrvatska, i to na temeljima vlastite povijesne i prirodne/etničke zajednice, da se modernizira na svim područjima javnoga života u okviru suvremenoga građanskog društva te pravnog i parlamentarnog sustava.

Lako je vidjeti, već na prvom koraku našeg istraživanja, da su to one vrijednosti koje su jasno određivale individualnost hrvatskog naroda. Bile su to one vrijednosti, iskazane ovdje u klasičnom obliku etniciteta, koje su najviše utjecale na preobrazbu hrvatskog naroda u modernu naciju. U svemu tome odlučnu je ulogu imala hrvatska državopravna tradicija.

Hrvatski političari svih profila sada posve jasno zahtijevaju političko i državno okupljanje hrvatskog naroda unutar ujedinjene Kraljevine Hrvatske, kao samostalne i nezavisne države, i predlažu njezinu političku i državnu organizaciju, unutar posve novoga građanskog društva i novih međunarodnih odnosa unutar Monarhije.

Drugim riječima, hrvatski političari 1860.–61. godine individualnost hrvatskoga naroda osnivaju na njegovoj povijesnoj zajednici: na hrvatskoj državopravnoj tradiciji. Na temeljnim strukturama i vrijednostima te tradicije, koje unose u nacionalni program, oni traže novu kulturnu, političku i državnu organizaciju hrvatskoga naroda, te nezavisnost, samostalnost i slobodu hrvatske države.

Individualnost hrvatskoga naroda, i time identitet hrvatske nacije, osnivali su, dakle, na hrvatskoj državopravnoj tradiciji, shvaćajući njegovu nacionalnu zajednicu kao povijesnu zajednicu koja se formira u dugotrajnom povijesnom razvoju. Samo na toj povijesnoj zajednici, na njezinim osnovnim političkim i državnim institucijama, hrvatski je narod mogao temeljiti svoju preobrazbu u modernu naciju.

II. »Adresa« Hrvatskog sabora 1861. godine

1. Da bismo mogli shvatiti taj cjelokupni politički, pravni, državni i društveni sustav, moramo istražiti njegove osnovne vrijednosti u njihovoj međusobnoj interakciji.

vijest hrvatskog naroda od 1860–1914, Zagreb, 1968.; M. Polić, *Parlamentarna povijest kraljevine Hrvatske Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1899.; V. Krestić, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868*, Beograd, 1969.; J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb, 1973.

Hrvatski su političari sve to iskazali u mnogim dokumentima; no, nigdje tako sažeto kao u »Adressi« Hrvatskog sabora 1861. godine koju su zastupnici uputili kralju.² Analizirajmo taj dokument i temeljne vrijednosti i strukturu na kojima su tada formirali hrvatski nacionalno-politički i socijalni program.

2. »Hrvatski starodavni ustav«. Jedna od najvažnijih vrijednosti i struktura koju nalazimo u saborskoj »Adressi« jest: »hrvatski starodavni ustav«. O čemu je riječ?

U hrvatskoj političkoj misli ponovno se 1861. godine pojavio pojam »ustav« i ove njegove izvedenice: »hrvatski starodavni ustav«, »starodavni ustav«, »ustav trojedne kraljevine« i »tisućljetni ustav«.³ To je ključni pojam za razumijevanje najvažnijih dokumenata koji su tada nastali, a osobito za analizu saborske »Adresse«.

Riječ je o izuzetno važnoj političkoj, državnoj i državopravnoj vrijednosti, koju možemo promatrati i kao strukturu. Ujedno je taj pojam važan za upoznavanje s pravnim vrijednostima koje su utjecale na fomiranje političkoga i državnog sustava, te na fomiranje i razvoj političkih i državnih institucija. Upoznajmo stoga sadržaj i strukturu toga pojma. Prema F. Račkome, kako je to izrazio u prijedlogu saborske »Adresse«, »starodavni ustav« trojedne Kraljevine Hrvatske iskazuje se u ovim vrijednostima i strukturama:

- a) »Starodavni ustav« u prvom redu obuhvaća cjelokupni »državni život« trojedne Kraljevine Hrvatske, tj. »sav njezin život državni«, i to u prošlosti i suvremenosti.
- b) Zatim se »starodavni ustav« Kraljevine Hrvatske javlja unutar »zakonitosti«, to jest putem »zakonitoga stanja«. A to znači da se sada »hrvatski starodavni ustav« pokazuje kao *struktura*, te kao *stanje* i *proces*, a sve se to iskazuje putem *pravnoga poretka*, tj. unutar ustavnosti, zakonitosti i parlamentarnog sustava i time tijekom organizacije pravne države, parlamentarizma i modernoga građanskog društva.
- c) Napokon, riječ je o pravnim vrijednostima i strukturama na kojima treba formirati moderni/suvremeni politički, državni i društveni sustav, političko tijelo i/ili političko društvo, ali svakako unutar nove moderne države i građansko-kapitalističkoga društva.⁴

3. Prema tome, već je na početku jasno da pojam »hrvatski starodavni ustav« pokazuje najvažnije vrijednosti koje sadržava hrvatska državopravna tradicija. Riječ je, u svakom pogledu, o vrlo složenom teorijskom, političkom i pravnom sustavu.

² Adressa sabora trojedne kraljevine na Njeg. Veličanstvo, *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861*, Zagreb, 1862., str. 193–205. Ovaj rad dio je ospežnih istraživanja o hrvatskoj državopravnoj tradiciji, o porijeklu hrvatske državnosti i hrvatske nacije.

³ Usp. o tome: F. Rački, Misli o kralj. odpisu na adresu sabora trojedne kraljevine, »Pozor« br. 287–289, 1861.; Slike iz sabora trojedne kraljevine, »Pozor« br. 233–236, 1861.

⁴ F. Rački, Osnova adresse trojedne Kraljevine na Njeg. Veličanstvo, *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861*, Zagreb, 1862., sv. III., 167.

Hrvatski su političari pod pojmom »hrvatski starodavni ustav« razumijevali sustav međusobno povezanih političkih i društvenih vrijednosti i institucija, koje se formiraju tijekom povijesti, a hrvatskom su narodu oblikovale njegovu povijesnu zajednicu: njegov povijesni razvoj.

Na toj povijesnoj zajednici hrvatskoga naroda – tj. na njegovoj duhovno-kulturnoj, političkoj, državnoj i državnojpravnoj tradiciji, na skupnim povijesnim i političkim institucijama – hrvatski su političari izgradili nacionalni politički i socijalni program prema kojem su postupno stvarali i organizirali suvremenu političku zajednicu i novu hrvatsku državu: ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku. Razumije se da je samo takva zasebna i samostalna hrvatska država mogla stupiti u savez s drugim političkim zajednicama u Monarhiji.

»Hrvatski starodavni ustav«, to jest hrvatska državnojpravna tradicija sadržava ove vrijednosti:

- a) svijet pravnih normi i vrijednosti, na kojima su izgrađivali politički, državni i društveni sustav;
- b) temeljne političke i državne institucije, na kojima su temeljili i organizirali hrvatsku državnost, novu političku zajednicu i modernu hrvatsku državu;
- c) temeljne povijesne/političke institucije i strukture na kojima se u tijeku dugotrajnoga povijesnog procesa formirala hrvatska narodna zajednica kao povijesna zajednica hrvatskoga naroda;
- d) pravni, politički, državni i društveni sustav vrijednosti na kojem se je razvijala hrvatska narodna zajednica u povijesti;
- e) pravnu regulativu, koja utječe na političke, državne i društvene povijesne procese i određuje njihov identitet;
- f) temeljne nacionalne vrijednosti koje određuju ove elemente hrvatske političke zajednice i hrvatske države: njezin opseg, teritorij, unutrašnje uređenje, njezine političke i društvene institucije, te njezin odnos spram drugih naroda i zajednica na prostoru srednje i jugoistočne Europe;
- g) sustav nacionalnih vrijednosti i institucija na kojima su mogli temeljiti modernu političku zajednicu, tj. ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku kao samostalnu državu, i izgraditi moderno političko tijelo.

Štoviše, polazeći od tog sustava nacionalnih vrijednosti, Franjo Rački u »Osnovi adrese« odmah upozorava da nije riječ samo o posebnom pravu hrvatske države, već da je taj cjelokupni svijet pravnih normi (»ustav trojedne kraljevine«) osnovan također na međunarodnoj regulativi: na međunarodnom pravu. Na taj način »starodavni ustav«, prema gledištu većine zastupnika u Saboru, posjeduje trajne univerzalne vrijednosti, koje štiti međunarodno pravo i međunarodna zajednica.

Tu jasno vidimo da Rački, kao i većina zastupnika, »ustav trojedne kraljevine« to jest hrvatsku državnojpravnu tradiciju – i time ujedno: određenje hrvatske političke zajednice i formiranje suvremene hrvatske države te određenje normativnoga porotka u njima – promatra:

- a) *kao proces*, tj. preko povijesnog razvoja i kontinuiteta hrvatske državnosti i postojanja hrvatske države i
- b) *preko međunarodnih ugovora* i time unutar međunarodnog prava, koje jamči opstojnost hrvatske državnosti i hrvatske države, opstojnost hrvatskoga naroda.

Prema tome, »ustav trojedne kraljevine« osnivali su ne samo na svijetu pravnih normi i na normativnom poretku koji sadržava hrvatska državopravna tradicija, nego uz to i na međunarodnim pravnim ugovorima (na »dvostranim državopravnim ugovorima«) i na međunarodnom pravu. A tada je riječ o određenju hrvatske države unutar međunarodne zajednice, i to putem pravne regulative, putem međunarodnoga prava.⁵

4. Drugim riječima, hrvatski su zastupnici bili uvjereni da je hrvatska država – trojedna Kraljevina Hrvatska, njezin cjelokupni politički i državni sustav, kao i mogućnost njezine modernizacije i time formiranje hrvatske nacije – osigurana ne samo svojim povijesnim razvojem, vlastitom poviješću, nego također međunarodnim poretkom, putem međunarodnih ugovora i međunarodnoga prava. Po njima, međunarodna zajednica treba osigurati opstojnost hrvatskoga naroda.

A tada je riječ, o tome nema spora, o posve formiranoj povijesnoj zajednici: riječ je o njihovoj spoznaji, koju su iskazivali u višim oblicima nacionalne svijesti, da se je hrvatska država razvijala u dugotrajnom povijesnom procesu na skupnim političkim i državnim institucijama vlastite povijesne zajednice. Vjerovali su da je ta povijesna zajednica hrvatskoga naroda, preko hrvatske državnosti i države, uklopljena u europsku međunarodnu civilizacijsku zajednicu i u njezin međunarodnopravni poredak.

Saborskim su zastupnicima upravo te vrijednosti postale standard u određivanju postojanja i razvoja individualne hrvatske nacionalne zajednice i identiteta hrvatske države: trojedne Kraljevine Hrvatske.

Pri tome su išli korak dalje. Naime, u svemu tome oni su u pojmu/strukturi »hrvatskoga starodavnog ustava« nalazili mogućnost *transformacijskoga procesa*, koji se iskazivao:

- a) u preoblikovanju hrvatske etničke/narodne zajednice u modernu i suvremenu hrvatsku naciju;
- b) u transformaciji hrvatske narodne zajednice u cjelovitu i homogenu političku zajednicu;
- c) u pretvorbi hrvatske stoljetne državnosti u modernu cjelovitu i samostalnu hrvatsku državu;
- d) u društvenim procesima, u formiranju modernoga demokratskoga građanskog društva i novih društvenih struktura;

⁵ »Temeļj, na kom se osniva ustav trojedne kraljevine jestu dvostrani državopravni ugovori, koji obima strankama (stranama) daju prava, nameću dužnosti. Ustav trojedne kraljevine, niknuvši u dalekoj davnini iz njezinoga domaćeoga i javnoga života, preživio je njezine domaće vladaoce, pa slobodnom voljom naroda trojedne kraljevine pođe pod obranu ugarskih kraljevah i prejasnoga doma Vašega Veličanstva.« F. Rački, Osnova adrese, *Spisi saborski*, sv. III., 167.

- e) u transformaciji demokratskoga društva: u organizaciji demokratskoga, pravnog i parlamentarnog sustava;
- f) i napokon, u pretvaranju Habsburške monarhije u demokratsku, parlamentarnu i višenacionalnu konfederaciju.⁶

5. Hrvatski su političari sve to izrazili u mnogobrojnim dokumentima 1860.–62. godine. A najsazetije su to iznijeli u »Adressi« Hrvatskog sabora 1861. godine. Upravo su zbog toga i F. Rački u svojoj »Osnovi adrese« i saborski zastupnici u konačnom tekstu »Adresse Sabora« uza »starodavni ustav«, sada kao strukturu i kao povijesni proces, najuže povezali sljedeće vrijednosti na kojima su osnivali hrvatski nacionalno-politički program i »državni temelj« trojedne Kraljevine Hrvatske:

- 1) *Samostalnost* tj. »državnu samostalnost« trojedne Kraljevine Hrvatske, koja se iskazuje:
 - u tijeku cjelokupne povijesti hrvatske državnosti i
 - u »cjelokupnom državnom životu«, tj. na svim područjima političkoga, državnog i institucionalnog života hrvatske države.
- 2) *Nezavisnost* tj. »državnu nezavisnost« trojedne Kraljevine Hrvatske, koja se očituje:
 - spram Ugarske i Austrije i
 - ujedno spram bilo koje druge političke zajednice i države.
- 3) *Cjelokupnost* tj. teritorijalnu i političku cjelokupnost hrvatske države (»cjelokupnost zemljišnu« i »cjelokupnost državnu«), a pretpostavlja:
 - ujedinjenje hrvatskih historijskih i političkih pokrajina u jednu cjelovitu i homogenu političku zajednicu, u cjelovitu hrvatsku državu;
 - udruženje segmenata hrvatskoga naroda u jedan cjeloviti homogeni politički narod.⁷

Kako smo vidjeli, jamstvo svih tih vrijednosti, njihovu trajnost i mogućnost ostvarenja, nalazili su u »hrvatskom ustavu«, u stoljetnoj hrvatskoj državopravnoj tradiciji i u međunarodnim ugovorima.⁸

⁶ Usp. o tome: P. Korunić, Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću, *Povijesni prilozi*, vol. 10, Zagreb, 1991., 105–156; Hrvatski nacionalni i politički program 1848–49. godine (Prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i države Hrvatske), *Povijesni prilozi*, vol. 11, Zagreb, 1992., 179–252; O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici u XIX. stoljeću: Teorija o narodnoj zajednici (naciji) u djelu M. Pavlinovića 1862., *Povijesni prilozi*, vol. 12, Zagreb, 1993., 133–227; *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu (Studija o političkoj teoriji i ideologiji)*, Zagreb, 1989.

⁷ Usp. o tome: F. Rački, Osnova adrese, nav. djelo; Osnova adrese sabora troj. kraljevine na Njeg. Veličanstvo izrađena po većem odboru ad hoc; Adresa sabora, nav. djelo, *Spisi saborski*, nav. djelo, sv. III., str. 167–177, 112–121, 193–205.

⁸ Adresa sabora, *Spisi saborski*, sv. III., 193.

Prema tome, »ustav trojedne kraljevine«, njezin »tisućljetni ustav«, sadržavaju ove vrijednosti koje u suvremenom svijetu određuju »državni temelj«, te unutrašnji politički kao i vanjski međunarodni položaj Kraljevine Hrvatske:

- a) političku i državnu samostalnost,
- b) političku i državnu nezavisnost,
- c) teritorijalnu cjelokupnost,
- d) unutrašnju političku i državnu organizaciju,
- e) organizaciju samostalnoga političkog tijela,
- f) samostalnost svih institucija javnoga života.

Na tim osnovnim nacionalnim vrijednostima i institucijama, koje su tvorile povijesnu zajednicu i etnicitet, hrvatski su političari temeljili hrvatski nacionalno-politički i socijalni program.⁹

Odmah zatim oni u »Adressi sabora« sve te vrijednosti, koje sadržava hrvatska državopravna tradicija i »hrvatski starodavni ustav«, nastoje dokazati na osnovi povijesnih izvora. Prije svega, oni nastoje dokazati kontinuitet te tradicije kroz vjekove i njezinu nezastarljivost. Genezu toga »starodavnoga ustava« – i time genezu hrvatske državnosti, te očuvanja samostalnosti i nezavisnosti hrvatske države – nalazili su i nakon što je srednjovjekovna Kraljevina Hrvatska stupila u savez s Ugarskom.

Tako F. Rački u svojoj »Osnovi adrese« tvrdi da hrvatska država (»trojedna kraljevina«) »ne žrtvova ni najmanje bilo od temeljnih prava svoga ustava, bilo od svoje države neodvisnosti«. ¹⁰ U konačnom pak tekstu »Adresse sabora« naglašava se da je hrvatski narod (»narod trojedne kraljevine«) sačuvao nedirnut »ustav trojedne kraljevine« kada je početkom XII. stoljeća svojom »slobodnom voljom« stupio u savez s Ugarskom i zatim početkom XVI. stoljeća s Austrijom.

U tom pogledu »Adresa sabora« ponavlja riječi F. Račkoga i još više naglašava da, stupivši u savez s Ugarskom, hrvatska država nije »žrtvovala ništa budi od temeljnih prava ovoga ustava, budi od državne svoje cjelokupnosti«. ¹¹

Pa ipak, sada je u »Adressi sabora« proširen sadržaj hrvatskoga »starodavnog ustava«. Ovdje je »starodavni ustav« proširen na cjelokupna »temeljna prava« trojedne Kraljevine Hrvatske, koja se u prvom redu odnose na njezinu teritorijalnu cjelokupnost, te na političku i državnu nezavisnost.

Posve je jasno o kojoj je cjelokupnosti i jedinstvu riječ. Kao i u brojnim drugim dokumentima, i u »Adressi«, koju je uputio kralju kao zahtjev hrvatskoga naroda, Hrvatski sabor ističe teritorijalnu cjelokupnost te političko i državno jedinstvo Kraljevine Hrvatske (»cjelokupnost zemljišnu trojedne kraljevine«). U povijesnom razvoju hrvatske države, Sabor nalazi njezino »temeljno pravo«, zajamčeno međunarodnim ugovorima i međunarodnim pravom, da ponovno zahtijeva teritorijalnu cjelokupnost hrvatskih historijskih pokrajina.

⁹ Vidi o tome: P. Korunić, Hrvatsko pitanje 1860./61. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb, 1995.

¹⁰ F. Rački, Osnova adrese, *Spisi saborski*, sv. III., 167.

¹¹ Adresa sabora trojedne kraljevine, *Spisi saborski*, sv. III., 193.

Riječ je, dakako, o zahtjevu za organizacijom hrvatske političke zajednice i trojedne Kraljevine Hrvatske na svim područjima javnoga života. Bio je to najvažniji zahtjev koji nalazimo u hrvatskom nacionalno-političkom programu i ujedno najvažniji cilj hrvatskoga nacionalnog pokreta. Oko toga cilja okupile su se sve društvene grupe i stranke, bez obzira na idološke razlike među njima.

7. Međutim, istražimo sada temeljitije onaj dio sadržaja »Adresse sabora« i »starodavnoga ustava« koji govori o državnoj samostalnosti i nezavisnosti, tj. o »osnivajućoj samostalnosti i neodvisnosti«.

Prvo, prema saborskoj »Adressi« ta se politička i državna »samostalnost i neodvisnost« Kraljevine Hrvatske, nakon što je stupila u savez s Kraljevinom Ugarskom, očitovala u *personalnoj državnoj uniji*. Te su dvije u svemu ravnopravne kraljevine, naglašava Hrvatski sabor, bile povezane samo preko osobe istoga vladara: »svakolika bo odatle nastala sveza među njom (trojednom Kraljevinom Hrvatskom) i među Kraljevinom Ugarskom obdostaše u osobi skupnoga vladara tako da se početkom državnoga drugovanja naroda trojedne kraljevine s narodima ugarskim osobna ona sveza nije izdržala niti simbolom jedinstvene zajedničke krune«.

Drugo, kako vidimo, hrvatski su zastupnici bili uvjereni da se »početkom drugovanja« taj savez nije »izražavao« čak ni »simbolom jedinstvene zajedničke krune«. Jer su Arpadovci bili posebno »okrunjeni za kraljeve Ugarske krunom Sv. Stjepana«, a naposlje za hrvatskoga kralja krunom hrvatskoga kralja Zvonimira.

Treće, po njima taj državni savez nije imao ni jedinstveno (»skupno«) zakonodavstvo niti zajedničku jedinstvenu upravu i administraciju (»nije se izražavao skupnim zakonarstvom ili zajedničkom upravom«).

Četvrto, i to zato što je trojedna Kraljevina Hrvatska imala svoje posebno i posve samostalno središnje političko tijelo: hrvatski sabor (»pošto je s jedne strane trojedna kraljevina imala svoj posebni, posvema samostalni sabor«). Tom su hrvatskom saboru bili odgovorni i ugarski kraljevi kada su nastupali u ulozi hrvatskih kraljeva.

Peto, napokon, na čelu Kraljevine Hrvatske nalazio se je hrvatski ban: »na čelu trojedne kraljevine stajao je vojvoda ili ban kao kraljevski namjesnik (Prorox) neodvisan od palatina kao vrhovnoga poglavara Ugarske, upravljajući trojednom kraljevinom kraljevskom vlašću«.

Prema tome, saborski su zastupnici bili uvjereni da hrvatski »starodavni ustav«, kao neprolazni izvor »temeljnih prava« Kraljevine Hrvatske, sadržava sve elemente suverenosti hrvatske države. Zato oni u »Adressi sabora« nastoje dokazati kontinuitet hrvatskoga »starodavnog ustava«, tj. hrvatske državno-pravne tradicije, i time kontinuitet hrvatske »državne neodvisnosti i samostalnosti«: »Ovu državnu neodvisnost i samostalnost ujamčiše trojednoj kraljevini ne samo Arpadovci, nego i ostali ugarski kraljevi u izbornu doba (...)«¹²

U tim povijesnim dokazima »Adressa sabora« prenosi doslovno riječi Franje Račkoga iz njegove »Osnove adrese«. ¹³ A njihovo zajedničko gledište, pot-

¹² Adressa sabora, *Spisi saborski*, sv. III., 194.

¹³ F. Rački, Osnova adrese, *Spisi saborski*, sv. III., 168.

krijepljeno povijesnim dokazima, jest da je taj hrvatski »starodavni ustav« ostao nedirnut i nakon što je trojedna Kraljevina Hrvatske početkom XVI. stoljeća stupila u savez s Austrijom. Dokazivali su, dakle, da je na taj način Kraljevina Hrvatska sačuvala svoju državnu samostalnost i nezavisnost. Prema tom gledištu, a tako su smatrali svi zastupnici, Kraljevina je Hrvatska i unutar Habsburške monarhije u potpunosti sačuvala svoj suverenitet, koji je sadržan u njezinu »starodavnom ustavu«.¹⁴

8. Vidimo, dakle, da F. Rački u »Osnovi adrese« i Hrvatski sabor u konačnoj verziji »Adresse« i dalje »starodavni ustav« vezuju uz međunarodne ugovore koje je hrvatski narod sklopio s Habsburgovcima početkom XVI. stoljeća i zatim preko pragmatičke sankcije početkom XVII. stoljeća. Na taj način oni »starodavnom ustavu« i hrvatskoj državopravnoj tradiciji traže povijesne dokaze i trajnost u povijesti. Time oni još više naglašavaju kontinuitet hrvatske državnosti. Ujedno s tim sve više vezuju najvažnije vrijednosti ove tradicije: *samostalnost, nezavisnost i teritorijalnu cjelokupnost hrvatske države*.

Taj svoj stav o »starodavnom ustavu« i o hrvatskoj državopravnoj tradiciji, o samostalnosti i nezavisnosti hrvatske države, Hrvatski je sabor u svojoj »Adressi« iskazao ovim riječima upućenim kralju:

»Vaše Veličanstvo! Toli pravomoćni ugovori, utanačeni među našim narodom i njegovim slavnim vladari, *posvećen je državni život* trojedne kraljevine, i ojamčena joj *podpuna državna samostalnost i neodvisnost*. Temelj dakle na kom se osniva ustav trojedne kraljevine jesu jedino državopravni ugovori, koji obima stranama daju prava, ali i nameću dužnosti. Na ovom upravo temelju, koji jednakom mjestom brani i vladalačku vlast i narodnu slobodu, vazda se kretahu sabori trojedne kraljevine to glede obsega, to glede krieposti svoga zakonodavnoga djelovanja tako da su u područje njegovo spadale *sve struke državnoga života*, ticale se one *uprave ili sudstva, novčarsiva ili vojske* ili kojih god inih državnih zadataka, glede kojih su sabori *suverenim pravom*, podijeljenim između naroda i kralja, vazda pravovaljano odlučivali.«¹⁵

Upravo je tu iznesen onaj sustav nacionalnih vrijednosti koji je posve jasno odredio individualnost hrvatske nacije, koja se, kao i većina europskih nacija, osnivala na vlastitoj povijesnoj zajednici, tj. na skupnim institucijama vlastite povijesne zajednice.

Na osnovi svega navedenoga posve je jasno da su hrvatski političari 1861. godine u tom najvažnijem saborskom dokumentu uočili da je politička i državna organizacija hrvatskoga naroda prijeko potrebna za svaki njegov daljnji razvoj. Jer je riječ o ostvarenju njegove političke i državne nezavisnosti i samostalnosti, te o postizanju teritorijalne cjelokupnosti njegove političke zajednice. A sve to može postići na temelju narodnoga i povijesnog legitimiteta, što je izuzetno važno:

- a) za ostvarenje narodnog i državnog suvereniteta;
- b) za postizanje političkog ujedinjenja hrvatskog naroda, tj. za formiranje hrvatskoga političkog naroda;

¹⁴ Adresa sabora trojedne kraljevine, *Spisi saborski*, sv. III., 194.

¹⁵ Adresa sabora, *Spisi saborski*, sv. III., 194.

- c) za formiranje ujedinjene hrvatske države na njezinom cjelokupnom historijskom i političkom prostoru;
- d) stoga da postizanje unutrašnje koncentracije političke i društvene moći, dakako, unutar ujedinjene Kraljevine Hrvatske;
- e) za ostvarenje potpune samostalnosti i nezavisnosti na svim područjima javnoga života unutar konfederativne Monarhije.

Posve je jasno, a bilo je to jasno i suvremenicima, da su to one vrijednosti, sadržane u hrvatskom »starodavnom ustavu«, koje uz modernizacijske i integracijske procese hrvatski narod pretvaraju u modernu i cjelovitu hrvatsku naciju.

No, ono što oni stalno ističu, kako vidimo i u citiranom tekstu, jest to da Hrvatski sabor hrvatski »starodavni ustav« – tj. cjelokupnu hrvatsku državopravnu tradiciju na kojoj temelji pravne i političke vrijednosti na kojima osniva hrvatski nacionalno-politički program – prije svega zasniva na međunarodnom pravu: »temelj dakle na kom se osniva ustav trojedne kraljevine jesu jedino državopravni ugovori«, »utanačeni« između Kraljevine Hrvatske i kraljevine Ugarske (početkom XII. stoljeća) te između hrvatskoga naroda i Habsburgovaca kao hrvatskih kraljeva (početkom XVI. i početkom XVII. stoljeća).

Prema tome, zaključuje Hrvatski sabor, trojednoj Kraljevini Hrvatskoj je državopravnim ugovorima osigurana »podpuna državna samostalnost i neodvisnost« i to na svim područjima javnoga »državnog života«.

9. Međutim, polazeći od hrvatskoga »starodavnog ustava« kao sveobuhvatnog »temeljno-ustavnog prava«, na kojoj je gradio potpunu državnu samostalnost Kraljevine Hrvatske, Franjo Rački je sve to još više naglasio u svojoj »Osnovi adrese«.¹⁶

Ako pomno usporedimo sve te tekstove, lako je uočiti da je Hrvatski sabor u svojoj »Adressi« prihvatio osnovne misli i stavove Franje Račkoga iz njegove »Osnove adrese«. Pa ipak, niti saborski odbor ad hoc, u svojoj »Osnovi adrese«, niti Sabor u svojoj »Adressi« nisu u tom slučaju prihvatili onu odlučnost koju je predlagao Franjo Rački u određenju *narodnog suvereniteta* i *zakonodavne vlasti* koja pripada hrvatskom narodu, odnosno Hrvatskom saboru kao središnjem političkom tijelu ujedinjene trojedne Kraljevine Hrvatske.

Zašto je to zagovarao? Rački je dao jasan odgovor. Svoj stav uskladio je s hrvatskim nacionalno-političkim programom.¹⁷ Prije svega, Rački sada pojam »starodavni ustav«, da bi još više naglasio njegovu političku i državopravnu vrijednost, imenuje terminom: »temeljno-ustavno pravo«. Dakako, riječ je o proširenju sadržaja tog pojma i time sadržaja hrvatske državopravne tradicije. Koji je to nov sadržaj?

¹⁶ F. Rački, Osnova adrese, *Spisi saborski*, sv. III., 168.

¹⁷ Usp. o tome: Hrvatsko pitanje, »Pozor« br. 23, 1861.; F. Rački, Prva zadaća sabora trojedne kraljevine; Političke misli hrvatskoga rodoljuba; Slike iz sabora trojedne kraljevine; Misli o kralj. odpisu na adresu sabora trojedne kraljevine, »Pozor«, br. 23, 1861., 80–82, 233–235, 287; *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držan u Zagrebu god. 1861.*, Zagreb, 1862.

F. Rački se, lako je zamijetiti, u svojoj »Osnovi adrese« zalaže za što veću (tj. »podpunu«) političku i državnu samostalnost i neovisnost ujedinjene Hrvatske, i to na svim područjima javnoga života. Zalaže se, kako je istaknuo, za njezinu »podpunu državnu samostalnost i neodvisnost«. Proučimo njegov prijedlog Hrvatskom saboru.

Sada, naime, dolazi do određenja odnosa unutrašnje i vanjske politike. To se često ne opaža. Međutim, polazeći od hrvatske državnopravne tradicije kao trajne vrijednosti, koja je zasvjedočena međunarodnim pravom, Rački u svojoj »Osnovi adrese« dokazuje da trojednoj Kraljevini Hrvatskoj upravo spomenuti međunarodni ugovori i time međunarodna zajednica osiguravaju (»jamče«) za sva vremena, u prošlosti i budućnosti:

- 1) mogućnost potpune organizacije hrvatske države, tj. osiguravaju »podpuni državni život trojedne kraljevine«;
- 2) Kraljevini Hrvatskoj jamče njezinu »podpunu državnu samostalnost i neodvisnost«.

Ali Rački ide korak dalje. Jer on u hrvatski »starodavni ustav«, koji promatra kao složenu povijesnu strukturu, unosi sljedeću vrijednost: »temeljno-ustavno pravo« trojedne Kraljevine Hrvatske na njezinu potpunu državnu samostalnost i nezavisnost. Bio je to zahtjev za postizanje i očuvanje potpunog suvereniteta hrvatske države i hrvatskog naroda. Bio je to logičan dio hrvatskoga nacionalnog programa.

Prema njegovu tumačenju hrvatskoga »starodavnog ustava« – koji, po njemu, omogućuje trajno »jamstvo« očuvanja hrvatskog suvereniteta, tj. očuvanja i postizanja »podpune državne samostalnosti i nezavisnosti« hrvatske države – zakonodavna vlast u trojednoj Kraljevini Hrvatskoj »podijeljena« je između hrvatskoga kralja (u osobi austrijskog cara) i hrvatskoga naroda preko njegovih zastupnika u Hrvatskom saboru.

Rački tumači da prema hrvatskoj državnopravnoj tradiciji, prema hrvatskom »starodavnom ustavu«, nitko pa ni hrvatski kralj ne smije donositi samostalno političke odluke ili zakone za Kraljevinu Hrvatsku bez pristanka i prisutnosti poslanika Hrvatskog sabora (»nil de nobis sine nobis«). S tim u vezi, dokazuje Rački, samo »zakonito okrunjeni kralj«, koji »zakonito« tj. legalno prihvati hrvatsku krunu, zajedno s Hrvatskim saborom u dogovoru smiju donositi zakone, tumačiti ih, provoditi ili ih ukinuti (»zakonito okrunjeni kralj i sabor u zajednici samo vlastni su zakone tvoriti, ukinuti i tumačiti«).¹⁸

Prema tako određenom »temeljno-ustavnom pravu«, Hrvatski sabor ima svoje autonomno zakonodavno »djelovanje« i svoju »podpunu samostalnost«. Na taj se način »jednakom mjeri brani i vladalačka vlast i narodna sloboda«, tj. »jednakom mjerom« se brani i pravo hrvatskoga kralja i slobode hrvatskoga naroda, njegova sloboda da organizira i modernizira novu ujedinjenu hrvatsku državu na svim područjima javnoga života.

Prema tome, uz postizanje autonomnosti »zakonodavnoga djelovanja«, Hrvatskom su saboru najvažniju zadaću namijenili na području organizacije cje-

¹⁸ F. Rački, *Osnova adrese, Spisi saborski*, sv. III., 168.

lokupnoga javnog života hrvatske političke i državne zajednice, organizacije uprave, sudstva, financija, vojske itd. (»u zakonodavno djelovanje sabora trojedne kraljevine spadahu sve struke državnoga života, ticale se one uprave ili sudstva, financija ili vojstva«).¹⁹

10. Najvažniji sadržaj strukture »starodavnoga ustava«, koji se očituje u državnoj samostalnosti i nezavisnosti trojedne Kraljevine Hrvatske, kako tumače i Franjo Rački u svojoj »Osnovi adresse« i Sabor u konačnom tekstu »Adresse«, pokazuje se tijekom povijesti u prvom redu na području samostalne zakonodavne djelatnosti Hrvatskog sabora.

Ta se samostalnost Hrvatskog sabora kao središnje institucije tijekom povijesti, a posebno od kada je Hrvatska pristupila Habsburškoj monarhiji, iskazuje na ovim područjima tzv. »autonomnih prava«:

I. *Na području financija (»novčarstva«):*

- a) Trojedna Kraljevina Hrvatska je »samostalno određivala porez«.²⁰
- b) Hrvatski sabori su samostalno određivali oblik i visinu »zajmova na korist trojedne kraljevine«.²¹
- c) Sabori su samostalno donosili zakone koji se odnose na određenje »zemaljskih mitnica, carina i tridesetnice«.

II. *Samostalnost hrvatskih sabora na području vojnih poslova:*

- a) Prema »vlastitim zakonima i običajima«, hrvatski sabori su samostalno organizirali (»dizali«) »narodni ustanak i narodnu vojsku«, »dodijeljivali ili uzkraćivali zahtjeve novaka«, »samostalno rješavali vojne poslove«.²²
- b) Hrvatski sabori su samostalno »stvarali zakone o novačenju«.²³
- c) Sabori su samostalno donosili zakone o obrani domovine (»o obrani domaćih tvrđava«).

III. *Samostalnost hrvatskih sabora u odlučivanju o državnopravnim odnosima:*

- a) »Sabori trojedne kraljevine neodvisno sklapahu saveze s inim pokrajinama.«
- b) Savezi trojedne Kraljevine Hrvatske s Ugarskom i Austrijom »sklopljeni« su na temelju dvaju ravnopravnih međudržavnih ugovora.

¹⁹ Isto, 168.

²⁰ »Za ovo također doba sabori trojedne kraljevine posvema samostalno opredjeljivahu porez, umnožavajuć, umanjujuć il uzkraćujuć ga; stvarahu zakone o načinu razporezivanja i sabiranja istog itd., kao što se bielodano vidi iz mnogobrojnih zaključakah dotičnih saborah.« F. Rački, Osnova adresse i Adresa sabora, *Spisi saborski*, sv. III., 169, 194-195.

²¹ »Sabori trojedne kraljevine činjahu zajmome na korist trojedne kraljevine, a bez njihova privoljenja ne bijaše kralj vlastan činiti jih u ime trojedne kraljevine, (...)« Adresa sabora, *Spisi saborski*, sv. III., 195; to su riječi F. Račkoga iz njegove »Osnove adresse«.

²² Adresa sabora, *Spisi saborski*, sv. III., 195; to su riječi F. Račkoga.

²³ Adresa sabora i »Osnova adresse« F. Račkoga, *Spisi saborski*, sv. III., str. 169 i 195.

c) Hrvatski sabori su samostalno »sklapali« ravnopravne saveze hrvatskoga naroda s drugim narodima.²⁴

IV. *Samostalnost hrvatskih sabora u vanjskim poslovima* (u »izvanjskim odnosajima«):

a) Napokon, hrvatski su sabori »utjecali« na »vanjsku politiku« u Monarhiji »na koliko se je ona ticala koristi i prava« trojedne Kraljevine Hrvatske.²⁵

11. Nakon što su u »Adressi sabora« navedena ta područja »temeljno-ustavnoga prava« – tj. najvažniji aspekti hrvatskoga »starodavnog ustava«, koji »jednako mjerom brani i vladalačku vlast i narodnu slobodu« – F. Rački je u svojoj »Osnovi adrese« donio i ove značajne riječi:

»Ovu toliko razgranjenu vlast ovršivahu sabori trojedne kraljevine bez uticaja ikakvoga inozemnoga državnog tijela, no s jedinom izključivom učestju drugoga zakonodavnoga djelatelja, naime zakonitoga kralja, komu pripadaše pravo potvrde saborskih zaključaka i pravo predloga s veće strane putem svojih povjerenika, dočim s druge strane ban trojedne kraljevine od pamtievika uživao je pravo sazivanja sabora.«²⁶

Polazeći, dakle, od hrvatske državopravne tradicije, i time od jasno utemeljene hrvatske povijesne zajednice, Franjo Rački je dokazivao da je Hrvatski sabor najvažnija institucija u trojednoj Kraljevini Hrvatskoj: da je Sabor jedini nosilac hrvatskoga »temeljno-ustavnoga prava«, da je jedini nosilac narodnog i državnog suvereniteta. A to znači:

- 1) da je Hrvatski sabor kroz povijest, kao središnja politička institucija hrvatskoga naroda, bio glavni nosilac hrvatskoga »temeljno-ustavnoga prava«;
- 2) da je Hrvatski sabor nosilac temeljnih nacionalnih vrijednosti koje sadržava hrvatski »starodavni ustav« (političkih, državnih, društvenih, institucionalnih, zakonodavnih i drugih);
- 3) da je, dakle, Hrvatski sabor nosilac hrvatske državopravne tradicije;
- 4) da se nezavisnost i samostalnost trojedne Kraljevine Hrvatske najočitiije iskazuje kroz samostalnost Hrvatskog sabora kao zakonodavnog tijela;
- 5) napokon, da su u »zakonodavno djelovanje« Hrvatskog sabora spadale »sve struke državnoga života«, tj. sva područja hrvatske države.

Drugim riječima, Franjo Rački je dokazivao da je Kraljevina Hrvatska kao država tijekom svoje cjelokupne povijesti bila slobodna i nezavisna, te da i u buduću treba da bude nezavisna i samostalna. Pozivajući se na stoljetnu hrvatsku državopravnu tradiciju, pokazivao je na postojanje: hrvatske državnosti, hrvatske države, te na njezinu političku, zakonodavnu, upravnu, sudsku, vojnu, financijsku i »saborsku« samostalost i nezavisnost. A prema njegovu uvjerenju, ta se je trajna samostalnost i nezavisnost protezala na sva područja

²⁴ Isto, 169 i 195.

²⁵ Isto, 169 i 195.

²⁶ F. Rački, *Osnova adrese, Spisi saborski, sv. III.*, 169.

državnoga života, osobito na područja zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, te na unutrašnju upravu i ekonomiju.

Sva te gledišta, koja je na temelju izvora i povijesne zajednice hrvatskoga naroda dokazao F. Rački u svojoj »Osnovi adresse«, unijeta su također u konačni tekst »Adresse sabora« i upućena kralju kao zahtjev. Međutim, Rački je na ovome mjestu u svojoj »Osnovi adresse« išao korak dalje. U toj »Osnovi« on je dokazivao sljedeće:

Prvo, da su hrvatski sabori tijekom povijesti svu tu zakonodavnu djelatnost (svu »vlast«) obavljali posve samostalno »bez ikakvoga utjecaja izvana«. ²⁷

Drugo, da jedino »zakoniti kralj« – tj. onaj kralj koji je okrunjen hrvatskom krunom, koji štiti hrvatski »starodavni ustav« i hrvatsku državopravnu tradiciju te slobodu hrvatskoga naroda – ima pravo potvrđivati saborske zaključke i predlagati ih. No, »zakoniti kralj« samo »učestvuje« u toj cjelokupnoj zakonodavnoj djelatnosti Hrvatskog sabora i to samo u početnoj fazi. ²⁸

Treće, da je ban trojedne Kraljevine Hrvatske uvijek imao pravo sazivati zasjedanje Hrvatskog sabora. ²⁹

To pravo da ban samostalno sazove zasjedanje Hrvatskog sabora, to pravo temeljeno je na hrvatskoj državopravnoj tradiciji i na nezastarivu »hrvatskom ustavu«, tj. to »starodavno bansko pravo« da organizira Sabor kao zakonodavno tijelo, F. Rački je u svojoj »Osnovi adresse« posebno zahtijevao. Bio je uvjeren da bi time Hrvatski sabor 1861. godine, unoseći to kao zahtjev u svoju »Adressu«, odlučno stupio u »obranu banske vlasti«. Drugim riječima, na taj bi se način hrvatski narod bolje organizirao, jer bi ujedinjena trojedna Kraljevina Hrvatska postigla veću samostalnost i nezavisnost, posebno na području zakonodavstva i organizacije hrvatske države, te u obrani njezina suvereniteta. ³⁰

12. Bio je to dalekosežni prijedlog. No još je dalje išao u svom prijedlogu o fomiranju novoga političkog sustava. O čemu je riječ?

Posve je jasno da je Rački, koji je dobro poznavo hrvatski »starodavni ustav« i najbolje ga tumačio, sve navedene vrijednosti »temeljno-ustavnoga prava« hrvatske države izlagao zato jer je u njima vidio mogućnost ponovnog organiziranja i fomiranja hrvatske državnosti: tražio je da hrvatski narod, sada unutar građanskoga društva, ponovno dobije svoje zakonske i državne temelje, tj. da se organizira unutar samostalne hrvatske države.

Točnije, vidio je mogućnost, pravno utemeljenu, da se ujedinjena trojedna Kraljevina Hrvatska strukturira na skupnim pravnim/državnim institucijama vlastite povijesne zajednice. Sve je to izložio posve jasno. Sada je tražio da

²⁷ »Ovu toli razgranjenu vlast ovršivahu sabori trojedne kraljevine bez ikakvoga inozemskoga državnoga tjela.« F. Rački, Osnova adresse, *Spisi saborski*, sv. III., 169.

²⁸ »No s jedinom izključivom učestju drugoga zakonodavnoga djelatelja, naime zakonitoga kralja, komu pripadaše pravo potvrde saborskih zaključakah i pravo predlogah s veće strane putem svojih povjerenikah.« F. Rački, Osnova adresse, *Spisi saborski*, sv. III., 169.

²⁹ »Dočim s druge strane ban trojedne kraljevine od pamtievika uživaše pravo sazivanja saborah.« *Spisi saborski*, sv. III., 169.

³⁰ F. Rački, Osnova adresse, *Spisi saborski*, sv. III., 169.

Hrvatski sabor u svoj temeljni dokument, u svoju »Adressu« koju u obliku nacionalnog zahtjeva upućuje kralju, unese odluku u kojoj traži:

- a) da hrvatski ban, prema hrvatskoj državopravnoj tradiciji i prema »starodavnom banskom pravu«, ima pravo i moć da sam predlaže i saziva zasjedanje hrvatskog parlamenta, tj. hrvatskog sabora;
- b) da taj hrvatski parlament (Sabor) ima potpunu samostalnost i nezavisnost u svojoj »zakonodavnoj djelatnosti«, tj. da ima samostalno zakonodavstvo i time potpunu slobodu u formiranju cjelokupnoga »državnog života« u Kraljevini Hrvatskoj;
- c) dakle, da može samostalno fomirati cjelokupno političko i državno tijelo ujedinjene trojedne Kraljevine Hrvatske.

13. Hrvatski je sabor, međutim, u svojoj »Adressi« izrazio gledište da se je opseg zakonodavnog djelovanja od kraja XVIII. stoljeća počeo ograničavati. I to zato što je hrvatski narod (»stališi i redovi trojedne kraljevine«), zbog apsolutizma Josipa II., »veće jamstvo svomu starodavnom ustavu« potražio u »što užjoj svezi«³¹ s kraljevinom Ugarskom. Učinio je to iz uvjerenja da će se »sjedinenim silama« lakše suprotstaviti »samovlastnoj austrijskoj politici«, tj. politici koja »vlada« bez naroda, koja je »samovladna«, apsolutistička, koja ne poštuje hrvatski »starodavni ustav« i tradiciju. Jer upravo ta tradicija, koja je osnovana na »vječnim« pravnim vrijednostima, hrvatskom narodu osigurava njegovu slobodu i nezavisnost, ugroženu i od austrijskog apsolutizma i od ugarskog »centralizma«.³²

Kako vidimo, hrvatski su zastupnici u svojoj »Adressi« tvrdili da se je »opseg zakonodavne djelatnosti« Hrvatskog sabora, tj. »opseg« njegove nezavisnosti od kraja XVIII. stoljeća suzio. A suzio se je od kada su hrvatski staleži potražili što »uži savez« Kraljevine Hrvatske s kraljevinom Ugarskom. Pri tome i F. Rački i Hrvatski sabor naglašavaju:

- a) da su hrvatski staleži to uradili zbog austrijskog apsolutizma (»pritisnuti desetogodišnjom samovladom Josipa II«);
- b) da su to uradili iz uvjerenja da će »u što užjoj svezi« (Rački: »u što užjoj solidarnosti«) s kraljevinom Ugarskom naći »veće jamstvo« svomu starodavnom ustavu. Riječ je, dakle, o interesnoj zajednici.

Međutim, hrvatski su zastupnici u »Adressi sabora« još jasnije naglasili svoje uvjerenje da ni tada hrvatski staleži, promatrajući pravno, nisu žrtvovali samostalnost i nezavisnost Hrvatskog sabora i time, razumije se, da nisu žrtvovali samostalnost Kraljevine Hrvatske.³³

Dokaz, dakle, da hrvatski staleži ni tada, nakon još užeg povezivanja trojedne Kraljevine Hrvatske s Ugarskom, nisu žrtvovali hrvatski »starodavni ustav«, tj. da nisu žrtvovali samostalnost i nezavisnost Hrvatskog sabora i hrvatske države, i Rački i saborski odbor ad hoc nalazili su u ovome:

³¹ Rački je upotrijebio ovaj pojam: »U što užjoj solidarnosti«.

³² Adressa sabora, *Spisi saborski*, sv. III., 195.

³³ Adressa sabora, 195.

- a) u održavanju određene ekonomske samostalnosti Hrvatskog sabora i Kraljevine Hrvatske;³⁴
- b) u održavanju određene samostalnosti trojedne Kraljevine Hrvatske »u višjoj upravi« u toj interesnoj zajednici s Ugarskom (»iz istoga razloga solidarnosti interesa«).³⁵

Prema tome, promatrajući s gledišta međunarodnoga prava, hrvatski su poslanici bili uvjereni da ni tada nije prekinuta hrvatska državopravna tradicija. Da ni tada nije narušen hrvatski »starodavni ustav« te stoga da saborski zastupnici nisu žrtvovali ni »starodavno pravo« hrvatske države: da ni tada nije narušena državna samostalnost Kraljevine Hrvatske. Pa ipak, bili su uvjereni da je taj »uži« savez s Ugarskom prijetio da naruši državnu samostalnost Kraljevine Hrvatske, tj. da su »centralističke težnje« u Ugarskoj sve više ugrožavale hrvatski »starodavni ustav«.³⁶

I u tom slučaju Hrvatski sabor polazi od gledišta potpune ravnopravnosti ovih dviju država: Kraljevine Hrvatske i Ugarske. Prema njihovu uvjerenju, trojedna Kraljevina Hrvatska je stupila u »uži državopravni savez« s Ugarskom iz uvjerenja:

- a) da će u tom savezu Kraljevina Hrvatska sačuvati »bez povrede« svoje »starodavno pravo«;
- b) da će u tom savezu »tražiti jamstvo zajedničkom ustavu«, tj. sigurnost i slobodu u zajedničkom zakonodavstvu te političkom i pravnom sustavu koji omogućavaju ravnopravnost dviju država, i
- c) da će u tom savezu »tražiti jamstvo« svojoj »narodnoj slobodi«, tj. slobodi i nezavisnosti hrvatskog naroda.

Razlog zašto se ta očekivanja nisu ispunila, i F. Rački i Sabor nalaze: prvo, zbog centralizacije ugarske krune i zbog »centralističkih težnji u Ugarskoj« uopće; drugo, zbog sve većeg širenja mađarskog nacionalizma. Prema tome, ravnopravnost tih dviju država, prema njihovu uvjerenju, Mađari su rušili centralizacijom unutrašnje uprave i političkog sustava uopće i mađarskim nacionalizmom koji je gušio razvoj drugih narodnosti. A upravo je to izazvalo snažan otpor u Hrvatskoj. »Radi svoga obstanka«, zaključuje se u »Adressi«, trojedna Kraljevina Hrvatska je »počela čeznuti za povratkom svoga nekadašnjeg državopravnoga odnošaja naprama pomenutoj saveznoj zemlji«.

14. U tom slučaju »Adresa sabora« poziva se na početak i organizaciju hrvatskog nacionalnog pokreta, na tzv. ilirski pokret, koji je u svom programu tražio:

- a) »povratak« teritorijalne cjelokupnosti trojedne Kraljevine Hrvatske i
- b) uspostavljanje njezine političke i državne samostalnosti i nezavisnosti spram svake druge političke zajednice.

³⁴ Na istome mjestu, 195–196.

³⁵ O tome su u »Adressu sabora« preuzete riječi F. Račkoga iz njegove »Osnove adrese«; *Spisi saborski*, sv. III., 195–196.

³⁶ Adresa sabora, *Spisi saborski*, sv. III., 195.

Međutim, važno je istaknuti da se »Adressa sabora« u svojim zahtjevima i povijesnim dokazima nije posebno oslanjala na taj pokret. Taj dokument, odnosno Hrvatski sabor 1861. godine, slijedi samo onaj program koji je osnovan na pravnom i državnom sustavu, na hrvatskoj državnopravnoj tradiciji, na povijesnoj zajednici hrvatskoga naroda, ako je polazio od hrvatske države/ državnosti kao stvarne zajednice utemeljene u povijesnom razvoju.

Upravo zato »Adressa sabora« ne navodi gledište o tome izraženo tijekom ilirskog pokreta, nego slijedi odluke Hrvatskog sabora kao zakonodavnog tijela čiji zaključci imaju pravnu valjanost. A iz tog razdoblja navodi ove odluke:

- 1) Odluku Hrvatskog sabora iz 1845. godine da trojednoj Kraljevini Hrvatskoj »povrati kralj. namjestničko vijeće«, tj. da joj se vrati »vrhovna zemaljska uprava«, a to znači cjelokupni upravni sustav u Hrvatskoj.
- 2) Da se za trojednu Kraljevinu Hrvatsku »ustroji posebni odsjek u kralj. pridvornoj kancelariji ugarskoj«.
- 3) Napokon, da se u svim zajedničkim institucijama zaposli »dovoljan broj našinacah vještih narodnom jeziku«.

Polazeći od tih zahtjeva, prema »Adressi sabora« o kojoj je riječ, Hrvatski je sabor 1847. godine zatražio »da se preustroji i uredi sabor dalmatinsko-hrvatski-slavonski«. ³⁷ Tražio je da se Hrvatskom saboru »povrate« sve ovlasti koje je imao i koje treba da ima kao najviše zakonodavno tijelo hrvatske države. S tim je zahtjevom Hrvatski sabor ušao u revolucionarnu 1848. godinu. ³⁸ Analiza tog dijela teksta »Adresse« pokazuje sljedeće:

Prvo, »Adressa sabora« polazi od gledišta da je odluka Hrvatskog sabora za njegovo »preustrojenje« i »uređenje« kao zakonodavnog tijela, koji bi imao potpunu samostalnost, »posve pravedna i zakonita težnja« trojedne Kraljevine Hrvatske, i to u prošlosti i suvremenosti.

Drugo, međutim, ta je »težnja«, kako svjedoči »Adressa«, naišla na žestok »otpor u mađarskoj centralizaciji«.

Treće, mađarski su »zakoni«, doneseni na Ugarskom saboru 1847./48. godine, bili pogubni »za samostalnost i narodnost« trojedne Kraljevine Hrvatske.

15. Međutim, u svom dokazivanju državnopravnih temelja koje je, nasuprot Ugarskom saboru, iskazao Hrvatski sabor 1848. godine, »Adressa sabora« iz 1861. godine ne raspravlja.

U tome se bitno razlikuje »Osnova adresse« Franje Račkoga. On je u toj »Osnovi«, kao i u posebnoj studiji, posvetio veliku pozornost zakonodavnoj djelatnosti Hrvatskog sabora iz 1848. godine. ³⁹ Bio je uvjeren da je upravo u tom razdoblju, osobito na Hrvatskom saboru 1848. godine, hrvatski »starodavni ustav« došao do svog punog značenja za razvoj hrvatske državnosti.

Naime, nasuprot »pogubnim« zakonima Ugarskog sabora iz 1847./48. godine, koji su negirali političku individualnost i teritorijalnu cjelokupnost

³⁷ *Spisi saborski*, sv. III., 196 i 170.

³⁸ *Adressa sabora*, *Spisi saborski*, sv. III., 196.

³⁹ Usp. o tome: F. Rački, Sabor trojedne kraljevine od god. 1848. naprama Austriji, »Pozor« br. 203–204, 1861.

trojedne Kraljevine Hrvatske, Rački ističe da je Hrvatski sabor 1848. godine donio svoje dalekosežne odluke.⁴⁰ Upoznajmo se s osnovnim stavovima F. Račkoga iz tog teksta, koji se razilaze s gledištem »Adresse sabora«. Riječ je o razlikama u shvaćanju formiranja samostalnosti hrvatske države, osobito samostalnosti njezina parlamenta, tj. Hrvatskog sabora spram Austrije i središnjega saveznoga austrijskog parlamenta.

Prije svega, Rački se poziva na državopravnu djelatnost Hrvatskog sabora iz 1848. godine i time na ove saborske odluke:⁴¹

- a) Odluku Hrvatskog sabora kojom odbacuje ugarske zakone iz 1847./48. godine: »posluživši se svojim starodavnim i neostarelim pravom, po kom zakoni neprolašeni na saboru trojedne kraljevine nemaju za nju obvezateljne moći, zabaci svojoj domovini pogubne zakone ugarskoga sabora od god. 1847-/48.«
- b) Odluku Hrvatskog sabora prema kojoj je trojedna Kraljevina Hrvatska voljna »obnoviti« državopravni savez s Ugarskom, ali na »temelju podpune državne ravnopravnosti«.
- c) Hrvatski je sabor 1848. godine donio odluku o »podpunoj« državnoj nezavisnosti i samostalnosti trojedne Kraljevine Hrvatske.
- d) Hrvatski je sabor tada zahtijevao konačno postizanje teritorijalne cjelokupnosti ujedinjene Hrvatske, tj. ujedinjenje svih hrvatskih historijskih pokrajina u cjelovitu hrvatsku državu.
- e) Odluku Hrvatskog sabora o političkom savezu Kraljevine Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom.
- f) Napokon, Hrvatski se sabor opredijelio »za jedinstvo ukupne carevine austrijske, ali na temelju podpune federacije«.
- g) Prema tome, Hrvatski je sabor prihvatio program o konfederativnom uređenju Habsburške monarhije (»na temelju podpune federacije«).

U tom slučaju, prema F. Račkom, Hrvatski je sabor 1848. godine prihvatio mogućnost da dijelom odstupi od svoga potpunog suvereniteta, tj. potpunog zakonodavstva, ali samo kada je riječ o zajedničkim poslovima (na području zajedničkih financija, trgovine, vojske i vanjskih poslova) za čitavu Monarhiju, koje bi »prenio« na »ukupni odgovorni ministarstvo«.

Riječ je o konfederativnom programu koji je iskazao Hrvatski sabor i o odluci da se Habsburška monarhija preuredi u demokratsku konfederativnu državu ravnopravnih naroda.⁴²

Ali je riječ i o tome da je tada Hrvatski sabor izrazio gledište o osnivanju zajedničkog središnjeg parlamenta za čitavu Monarhiju, i to za zajedničke poslove, dok bi svi ostali, koji se odnose na unutrašnje poslove pojedine narodne države, spadali na Hrvatski sabor, tj. unutar zakonodavne i javne organizacije trojedne Kraljevine Hrvatske.

⁴⁰ F. Rački, Osnova adrese, *Spisi saborski*, sv. III., 170–171.

⁴¹ Budući da »Adresa sabora« nije te odluke Sabora iz 1848. godine donijela, Rački je tome posvetio posebnu studiju; usp. bilj. br. 39.

⁴² Usp. o tome: P. Korunić, radove navedene u bilj. br. 6.

16. Međutim, Hrvatski je sabor 1861. godine u tome zastupao drukčije gledište. Sada je tražio puno veću samostalnost i nezavisnost Sabora i time veću nezavisnost hrvatske države. To je bio razlog zašto Hrvatski sabor 1861. godine u svojoj »Adressi« nije isticao saborske odluke iz 1848. godine, kako je to uradio F. Rački u svojoj »Osnovi adrese«. Zašto je taj dio teksta iz »Osnove« F. Račkoga izostavljen i u konačni tekst »Adresse sabora« nije uvršten. Bilo je to iz ovih razloga:

- 1) Hrvatski je sabor 1861. godine težio da postigne potpunu zakonodavnu samostalnost i nezavisnost svoje institucije. Težio je da postigne što veću samostalnost ujedinjene trojedne Kraljevine Hrvatske unutar labave konfederacije u Monarhiji.
- 2) Hrvatski su saborski poslanici, o čemu svjedoče brojni dokumenti, trojednu Kraljevinu Hrvatsku, kao samostalnu i nezavisnu državu, godine 1861. još više osnivali na njezinoj povijesnoj zajednici, tj. na hrvatskoj državopravnoj tradiciji.
- 3) Time su nastojali izbjeći uže/uvjetovano povezivanje prije stvaranja novih međunarodnih ugovora:
 - izbjeći savez s Austrijom i/ili s Ugarskom, koji se ne bi osnivao na novom uvjetovanom međunarodnom ugovoru i
 - izbjeći savez sa srpskom Vojvodinom i ujedinjenom Slovenijom, jer tada, 1861. godine, ni jedna ni druga nisu postojale kao političke zajednice s kojima bi trojedna Kraljevina Hrvatska mogla ugovarati političke saveze.

Prema tome, Hrvatski sabor 1861. godine, unutar svijeta novih političkih odnosa i novih pravnih vrijednosti, hrvatsku državu strukturira na novim načelima i u drugim uvjetima no što su bili 1848. godine. Bio je to razlog što u daljnjem tekstu »Adressa sabora« slijedi tekst iz »Osnove adrese« koju je predložio saborski odbor ad hoc, a ne Franjo Rački.

Zaključak

Sumirajmo rezultate naše analize:

1. Hrvatski sabor u svojoj »Adressi« upućenoj kralju jasno iskazuje dva najvažnija zahtjeva hrvatskog nacionalno-političkog programa iz 1861. godine: prvo – zahtjev za uspostavljanje »ustavnog razdoblja«, tj. uvođenje pravnog i parlamentarnog sustava unutar demokratskoga građanskog društva, i vraćanje hrvatskog »starodavnog ustava«, tj. uspostavljanje hrvatske državnosti i oživotvorenje samostalne i nezavisne hrvatske države, i drugo – konačno ostvarenje teritorijalne cjelokupnosti hrvatskih pokrajina, postizanje »zemljišne cjelokupnosti« i time formiranje ujedinjene trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne i nezavisne hrvatske države unutar šire interesne austrijske federalne konfederacije.

2. »Adressa sabora« donosi historijske pravne dokaze o zahtjevima hrvatskih sabora tijekom povijesti za teritorijalnu cjelokupnost hrvatskih historij-

skih pokrajina, za »cjelovitost trojedne kraljevine«, osobito za »pridruženje« Dalmacije i hrvatsko-slavonske vojne krajine »materijalnoj«, tj. Hrvatskoj i Slavoniji. Prema »Adressi sabora« taj su »pravedni« zahtjev hrvatski sabori neprekidno upućivali austrijskom caru već od kraja XVIII. stoljeća, dokazujući da je Dalmacija i Vojna krajina cjelovit dio trojedne Kraljevine Hrvatske. Tu »državnopravnu vezu«, a riječ je o pravnoj i političkoj cjelokupnosti hrvatskih zemalja, prema »Adressi sabora«, priznavali su od početka i austrijski carevi kao »zakoniti« hrvatski kraljevi i kao »čuvari« pravnog jedinstva hrvatske krunice.

3. Polazeći od tih načela, stalno imajući na umu hrvatsku državopravnu tradiciju i time hrvatsku povijesnu zajednicu, Hrvatski je sabor 1861. godine u svojoj »Adressi« jasno izložio svoj sociopolitički program, kao najcjelovitiji hrvatski nacionalno-politički i socijalni projekt u izgradnji samostalne hrvatske države. Upoznajmo se s osnovnim zahtjevima tog programa, a prihvatili su ga svi saborski poslanici, koji je zatim Sabor u formi »Adresse« podnio »zakonom kralju« kao zahtjev cjelokupnoga hrvatskog naroda i kao zahtjev njegova središnjega parlamenta.

4. Bilo je to prije svega jasno opredjeljenje Hrvatskog sabora za uvođenje »ustavnog poretka«: za uvođenje pravne države, ustavnosti, parlamentarnog i pravnog sustava unutar demokratskoga građanskog društva. Nadalje, Hrvatski sabor polazi od uvjerenja, utemeljenog na pravnim vrijednostima, da je »podpuna državna samostalnost i neodvisnost« trojedne Kraljevine Hrvatske osigurana »kraljevom prisegom« i »dvostranim državopravnim ugovorima«. U svemu tome iskazano je uvjerenje, utemeljeno na pravnim vrijednostima, da je savez Kraljevine Hrvatske i Ugarske kao i savez hrvatskog naroda s Austrijom osnovan na međunarodnim ugovorima, koji su poštovali integritet i samostalnost hrvatske države. Riječ je, dakle, o interesnoj »personalnoj uniji«, tj. o konfederalnoj zajednici (»čistoj federaciji«). A to, dakako, znači da i svaku buduću savez, koji bi se osnovao između trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne države i bilo koje druge političke zajednice unutar Monarhije, mora biti osnovan na novim međuraznim ugovorima. A tada je svakako riječ o formiranju labave konfederalne zajednice.

5. Dakako, taj je hrvatski nacionalno-politički i socijalni program, i konfederativni pluralistički politički i društveni projekt, o čemu jasno svjedoče svi saborski dokumenti i ova saborska »Adressa«, kao i cjelokupna djelatnost hrvatskih javnih djelatnika i napose saborskih zastupnika u razdoblju 1860./1862. godine, pretpostavljao ove zahtjeve i procese: Formiranje hrvatskoga političkog naroda, to jest udruženje svih segmenata hrvatskog naroda u jedan homogeni politički narod, u jedinstvenu sociopolitičku i sociopravnu cjelinu, što je omogućavalo formiranje moderne hrvatske nacije. Nadalje, formiranje homogene hrvatske političke zajednice, koja nastaje ujedinjenjem hrvatskih historijskih pokrajina u ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku kao samostalnu državu.

6. Prema tome, taj politički i socijalni program, o tome nema spora, pretpostavljao je i poticao mobilizaciju za postizanje i očuvanje cjelokupnosti hrvatskoga političkog i državnog teritorija kao povijesne zajednice i ujedno pretpostavljao organizaciju moderne političke zajednice i građanskog društva.

Posve razumljivo, da bi se sve to postiglo, najhitnije su zahtijevali: a) da se hrvatskoj državi odmah »povrati« i »prizna« njezina teritorijalna cjelokupnost, ujedinjenje hrvatskih pokrajina u cjelovitu Kraljevinu Hrvatsku; b) da se hrvatskoj državi odmah »povrati« i »prizna« hrvatski »starodavni ustav«, da joj se prizna samostalnost, nezavisnost, suverenitet i posebnost.

7. Na taj način hrvatska povijesna zajednica, koja je snažno iskazana u hrvatskom nacionalno-političkom programu, pokazuje dvostruku ulogu u povijesnim procesima. Hrvatski političari, s jedne strane, ostaju u bitnim točkama ovisni o tradiciji, o hrvatskoj državopravnoj tradiciji i time o vlastitoj povijesnoj zajednici. Na drugoj strani, oni jednim dijelom tradiciju i povijest podvrgavaju kritici, osobito se kritički odnose prema Mađarima i prema kralju, kome odriču apsolutni suverenitet spram hrvatskoga naroda.

Dakako, u tome su iskazane granice i doseg strukturiranja i ostvarenja novoga hrvatskog nacionalno-političkog i socijalnog programa. Jer su se u isto vrijeme morali postaviti kako prema povijesti (prema: povijesnom pravu, tradiciji, povijesnoj zajednici) tako i spram budućnosti (prirodnom pravu, svijetu budućnosti, demokratskom društvu i napretku uopće).

U isto vrijeme, Hrvatski je sabor u svojoj »Adressi« jasno iskazao ovo:

- a) Odrekao je apsolutno podčinjavanje hrvatskog naroda te njegove države (ujedinjene trojedne Kraljevine Hrvatske) i njezina zakonodavnog parlamenta (Hrvatskog sabora) kralju, osobito podčinjavanje »nezakonitom kralju«, tj. onom kralju koji se nije okrunio hrvatskom krunom i koji u svom vladanju ne poštuje samostalnost i nezavisnost hrvatske države i hrvatski »starodavni ustav«.
- b) S tim u vezi, kada je riječ o hrvatskoj državi i hrvatskom narodu, o njihovoj slobodi i nezavisnosti, Hrvatski je sabor kralju odricao potpuni suverenitet.
- c) Prema tome, Sabor ovom prilikom apsolutni suverenitet prenosi na hrvatski narod i njegovu državu, na trojednu Kraljevinu Hrvatsku.

Međutim, taj je program tada bilo teško ostvariti. Moglo se pretpostaviti da će ga kralj odbiti. I to zato jer je takav program rušio njegovu moć i jer je pretpostavljao izgradnju posve novog sustava u Monarhiji: novu interesnu konfederaciju, novo društvo i nove međunarodne odnose, utemeljene na potpunoj ravnopravnosti.

S U M M A R Y

CROATIAN CONSTITUTIONAL TRADITION AND THE ADDRESS OF CROATIAN PARLIAMENT IN 1861

The author continues his research work on Croatian constitutional tradition. This tradition includes the system of national values on which Croatian politicians in the 19th century founded their national programs. Therefore the author tries to analyze the basic values and structures included in that tradition, to explore its genesis, and to investigate

its historical influence on the development of political and social life in Croatia. In his opinion, other authors did not consider this tradition either a »dogma« or an »ideology«, as the recent hystoriography puts it, because here the legal and sociopolitical values on which new political, state and social system is founded, are in question. Out of abundant researches of that subject, the author singles out only the analysis of the »Address« which Croatian Parliament, after a long discussion, brought in 1861 as its most important document, i.e. as the national program which was presented to the king in the form of demands.